

СКЛАДНІ СЛОВА У МОВІ ДРУКОВАНИХ МАС-МЕДІА ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті аналізуються різні структурні типи складних слів – композити, юкстапозити, аббревіатури, визначаються функції загальноновживаних, розмовних, запозичених, індивідуально-авторських складних лексем у мові газет. З'ясовано стилістичні можливості складних дериватів у логіко-інформаційному і стандартно-раціональному мовленні сучасних друкованих мас-медіа – експресивізація, емоційність, увиразнення, оцінність, творення образів, характеристика, ліричність, іронічність.

Газета, об'єктом якої є виклад усіх ділянок життя – від картинок побуту до подій історії та світової політики й економіки, звернена до великої за кількістю і різномірної за складом аудиторії. Тому перед публіцистом стоїть необхідність у пошуку та доборі оптимальних мовних засобів. А це, в свою чергу, "визначається, насамперед, їх оцінними якостями і можливостями – їх здатністю ефективно і цілеспрямовано впливати на масового читача" [1: 10].

Помітне місце в мовленні газетно-інформаційного стилю посідають складні слова. Не так давно Н. Ф. Клименко зазначала, що такі лексеми становлять 10 відсотків словникового складу української мови [2: 9]. Проте нині засвідчується зростання цих одиниць у нашій мові [3], а за твердженням О. А. Стишова, "найактивнішим способом словотвору на сучасному етапі розвитку української мови (після суфіксації) є композиція" [4: 9]. Адже назви, утворені шляхом осново-, словоскладання чи скорочення слів, мають кілька вагомих переваг перед іншими номінаціями. По-перше, вони завжди коротші, ніж словосполучення, порівняння чи навіть речення, на основі яких будуються. По-друге, "за багатьох комунікативних ситуацій виникає необхідність у висловленні двох ідей однією лексемою, словом" [5: 6]. А звідси і випливає закон економії лінгвальної енергії. По-третє, складні слова порівняно з простими мають "більші стилістичні можливості, більшу пізнавально-оцінну силу, більшу понятійну й естетичну місткість" [6: 25].

В українському мовознавстві є чимало праць, присвячених вивченню складних слів. Серед них можна виділити ті, у яких розглядається питання історії виникнення та формування композитів (М. Я. Плющ, П. П. Плющ, С. П. Самійленко, І. Й. Тараненко, В. В. Німчук, В. М. Ліпич), структури, морфемної будови, семантики, процесів творення цих одиниць, статусу юкстапозитів (М. Т. Чемерисов, І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, Л. Є. Азарова, К. Г. Городенська, Н. С. Родзевич, В. О. Горпинич, Є. А. Карпіловська, А. М. Нелюба та ін.), складної термінології (М. П. Богущька, В. М. Овчаренко, Е. І. Огар, А. А. Бурячок, І. М. Кочан та ін.), аббревіатур (К. Л. Тронь, М. Г. Середюк, Л. М. Бойченко, Н. Ф. Клименко, Р. Микульчик, С. М. Климович та ін.). Функціонуванням композитів і юкстапозитів у художніх текстах цікавилися М. Т. Доленко, Л. П. Павленко, О. М. Рудь, Н. М. Журавльова, Н. М. Сологуб та ін.. Стилiстичні можливості окреслених лексем у різних контекстах фрагментарно описано у розвідках О. Д. Пономарева, С. Я. Єрмоленко, О. С. Шевчук, І. М. Кочан, А. П. Коваль. Дослідники Т. А. Коць, О. А. Стишов, О. А. Мітчук, О. М. Турчак, Н. О. Попова, Л. В. Туровська, Л. М. Василькова й ін., досліджуючи лексику сучасних ЗМІ, принагідно звертають увагу на структурно-складні загальноновживані одиниці, неологізми, запозичення, оказіоналізми. Нині з'являються роботи, в яких вивчаються складні лексичні утворення на основі англійської (С. С. Воробйова), французької (П. О. Чуча), німецької (Ю. Й. Мацкуляк) мов.

Попри незаперечні теоретичні й практичні напрацювання лінгвістики у вивченні цього явища, проблема складних слів у мові сучасної української преси до сьогодні не є остаточно розв'язаною. Крім того, нові обставини функціонування української мови як державної, постійні зміни в Україні та світі й те, що у ХХІ ст. "найбільш активну позицію у сфері свідомої обробки та кодифікації мови займають мас-медіа" [7: 29], відкривають нові аспекти в дослідженні цього питання. Усе це надає нашій розвідці актуальності.

Мета статті – проаналізувати складні слова та встановити їхнє функціональне призначення у мові сучасних газет (на матеріалі друкованих ЗМІ "Волинь-нова", "Луцький замок", "Віче", "Відомості.ua", "Експрес", "Україна молода", "День", "Сільські вісті", "Високий замок", "Дзеркало тижня за 2008-2009 рр.).

Складні слова, як і будь-які інші, передусім виконують номінативну функцію та несуть інформативно-комунікативне навантаження. А зважаючи на неоднорідність мови та різноматематичність статей сучасних газет, використовуються лексеми з усіх сфер життя на позначення осіб (*телеоператор, лицювальник-плиточник, благодійник, колега-єгиптянин, дипломат-контрабандист, лісоруб, водій-"далекобійник", Матір-Вдова, матір-страждальниця, поет-академік,*

офіцер-сапер, політпрацівник), місця дії (птахоферма, диво-будинок, автозавод, ветперукарня, двоповерхівка), дії (дітоторгівля, зліпити-сконструювати, зерновиробництво, голодування-протест, комбайнобудування, сільгоспмашинобудування), знарядь (бензовоз, літак-шпигун, нержавійка-баклажка, подрібнювач-розкидальник, зерно жниварка, сільгоспінвентар, соломотряс), часу, кількості (рік-два, троє-п'ятеро), характеристики за видом діяльності (нафтопереробний, бурякосіючий, зернозбиральний), за зовнішніми чи внутрішніми ознаками (високородючий, слабоекислий, скоростиглий, холодостійкий), за часом, кількістю, віком (трьохтисячолітній, недовгочасний, довготривалий, багаторежимний, короткочасний, багаторічний).

Проте ми не можемо розглядати ці утворення лише з точки зору називання понять, ознак. Виникнувши з метою вираження певного почуття чи оцінки якогось явища, складні лексеми розширюють не лише власні стилістичні можливості, а й водночас урізноманітнюють стилістичне тло газетно-публіцистичного тексту.

Ліричності й емоційності газетному мовленню надають складні слова, в основі яких закладена метафора. Зазвичай до такого словотворення журналісти вдаються, коли ведуть мову про жінку, матір, дітей, родину – те, що потребує найбільш образних та естетичних виразів: "А для тих мам-зокуль хай би був закон: обов'язкове утримання новонародженого за власні кошти" ("Волинь-нова", 31.05. 2008 р.); "Поки тато в Москві на заробітках, він головний мамин помічник: і за сестричками-щобетухами нагляне, і малюків нагодує із соски" ("Експрес", 07.02. 2008 р.).

У пресі досліджуваного періоду зустрічаються редульовані лексичні одиниці, які одночасно можуть супроводжуватися суфіксацією чи префіксацією (просто-напросто, білий-білий, одна-єдина, диво-дивне, дим-димок, ледь-ледь, багато-багато, давним-давно). Такі слова є носіями високої експресії, певної стилістичної тональності: "Фантастичними є не лише сам замок, але й те, що збудувала його одна-єдина людина – Едвард Лідскалнини" ("Луцький замок", 24.09. 2009 р.); "Хвилин 30 перепочила на виставці "Шкільна пора", в одній із галерей. Тут смішно стирчали бантики та очі школярів до 80 року минулого століття, закликали струнко крокувати в майбутнє піонерські загони, якийсь акварельний хлопчик поправляв свої фланелеві шаровари – найхіпейніше вбрання школярів колись давним-давно..." ("День", 26.09. 2008 р.).

У текстах друкованих мас-медіа фіксуємо слова, утворені складанням синонімічних пар (думати-гадати, потихеньку-помаленьку, жито-пшениця, часто-густо, писати-говорити, зліпити-сконструювати). Безперечно, вони більше характерні для фольклору та розмовного і художнього стилів [8: 337]. Але й тут ці вирази допомагають авторові увиразнити мовлення, зробити його емоційнішим, експресивнішим і ліричнішим.

Активно на сторінках сучасних україномовних газет побутують юкстапозити з компонентом *горе-*, що має значення "поганий, негідний" [9: 640] (*горе-коханець, горе-водій, горе-матуся, горе-фахівець, горе-суддя*). Вони підпорядковані лише єдиному завданню – створенню оцінного ефекту (осуду, іронії). Порівняймо: "Отож, проводове радіомовлення – це це не вчорашній день, як на всіх нарадах доводять *горе-фахівці* із Волинської філії ВАТ "Укртелеком" ("Волинь-нова", 21.10. 2008 р.); "Виявилось, *горе-коханці* продовжили інтим у найближчих куцах" ("Вісник+К", 01. 10. 2009 р.).

У мові ЗМІ XXI ст. спостерігається тенденція до використання слів із компонентом *само-*: *самовіддача, саморобний, самоусунутись, самопочуття, самовільний, самодіяльний, самодостатній, самооцінка, самопоїдання, самовисуванець, самогубство, самоїдство, самоутвердження, самозакоханий, самотужки, самочинно, самообман, самозбагачення, самозахоплення, самоспалення, саморозвиток, самолюбівання, самозречення, самофінансування, самоідентифікація*. Частина *само-*загалом надає незначного книжного забарвлення лексемам [8: 307], проте стилістичний тон таких композитів все ж таки більшою мірою залежить від значення другого компонента (через означення дій, процесів, учинків, удачі здійснюється оцінка особи): "Пихи чи *самолюбівання* немає – треба робити роботу" ("День", 26.09. 2008 р.); "Навіть завзяті критики ще не знають, як я сам себе оцінюю – інколи до *самопоїдання*" ("Луцький замок", 24.09. 2009 р.); "А нинішня влада зайнята лише продукуванням своїх наступників і *самозбагаченням*" ("Експрес", 07.02. 2008 р.). Необхідно відзначити, що більшість із цих одиниць створюють негативно-оцінний і дещо іронічно-сатиричний колорит газетного тексту. Швидше за все, на нашу думку, це пов'язано з тим, що автор намагається відтворити сучасну дійсність із її жорстокістю, неправдою, обманом.

Вдалим є введення в текст власної назви *Москаль-чарівник*, адже прізвище особи, про яку йдеться мова, однойменне першому компоненту. Так журналіст творить образ аморального високопосадовця, засуджуючи неправдиві та ганебні вчинки: "*Москаль-чарівник*". "*Заступник міністра МВС, народний депутат Геннадій Москаль демонстративно обходить закон*" ("Експрес", 24.12. 2009 р.). Як зазначають лінгвісти, при використанні виразу з художньої літератури у газетному контексті відбувається його ідейно-тематична актуалізація, "оживлення" та переосмислення [9: 168].

Досить помітним явищем української преси аналізованого періоду є обігрування складних одиниць. Кореспонденти до такого способу вдаються з цілком прагматичних мотивів – для

привертання уваги до значення через форму, для створення зображально-виражального ефекту [10: 100], для загострення сприйняття піднятої у статті проблеми: *"Безпосередньому знайомству із дияконом-кондуктором чи кондуктором-дияконом (це вже кому як більше подобається) передувала коротка розмова із начальником міського управління електротранспорту Іваном Кубицьким"* ("Волинь-нова", 31.01. 2008 р.). Хорошим засобом для створення ігрових моментів є аббревіатури: *"ПР доб'є ВР?"* ("Експрес", 07.02. 2008 р.), де ПР – Партія регіонів, ВР – Верховна Рада; *"Держохорона для держмайна"* ("Україна молода", 25.04. 2008 р.).

У ХХІ ст. простежується активізація різного типу складноскорочених утворень, що "зумовлено тенденцією до економії мовних засобів, ощадного використання газетної і журнальної площі" [4: 10]. Виділяємо найчисельнішу групу ініціальних аббревіатур (ЄС – Європейський Союз, ПДЧ – План дій щодо членства в НАТО, ПФТС – Перша фондова товарна система, ВСУ – Верховний Суд України, ОПК – оборонно-промисловий комплекс, НП – надзвичайна ситуація, ФАП – фельдшерсько-акушерський пункт). Цілком слушною думкою щодо такого інтенсивного продукування й використання ініціальних аббревіатур у мові ЗМІ є думка вченого О. А. Стишова: "...вони іноді ускладнюють сприйняття тексту: читачеві доводиться переглядати текст, щоб знайти те словосполучення, на основі якого утворено аббревіатуру" [4: 10]. Поширеними є утворення складноскорочених слів із початкового складу чи складів першого компонента й цілого другого компонента словосполучення (*сільгоспінвентар, політпритулок, сільгоспмашинобудування, держохорона, екостежка, медсестра*), а також із початкових частин двох чи більше компонентів словосполучення (*мінфін – Міністерство фінансів, нардеп – народний депутат, колгосп – колективне господарство*).

Сучасні газети засвідчують і наслідки міжмовних контактів. Лівову частку всіх іншомовних складних лексем становлять одиниці з англійської мови: *піар-агенція, піар-технологія, плей-офф, чоловік-комп'ютер, бебі-бум, матч-реванш, Інтернет-бутик, бізнес-нерухомість, бізнес-розрахунок, прайм-тайм, боді-арт, бренд-менеджер, комп'ютер-менеджер, шоучемпіонат, онлайн-архів*. Високою продуктивністю в мас-медіа сучасності відзначаються деривати з початковими скороченими інтернаціональними компонентами прикметникового походження: *радіо-* (*радіоточка, радіотрибуна, радіотаксист*), *авіа-* (*авіакатастрофа, авіабомба, авіамашинобудування, авіалінії*), *авто-* (*автопарк, автозавод, автоперехід, автолюбитель*), *теле-* (*телехолдинг, телепростір, теледебати, телеігроманія, теледебати, телесезон*), *фото-* (*фотоматеріал, фоторадар*), *аудіо-* (*аудіоспадицина, аудіодоріжка*), *кіно-* (*кінофорум, кінотеатр, кіноакадемія, кінофестиваль*), *євро-* (*євроінтеграція, євротурнір, "єврокухня", євротертя, "євроформа", "Євростадіон", євровалюта, "євроремонтність"*) та ін. Значна частина запозичень є гібридними утвореннями. Складниками таких лексем є слова з будь-якої іншої мови й українські вирази.

Функціонування запозичень у пресі покликане, передусім, для позначення певних реалій життя, хоча несуть і стилістичне навантаження: як засіб образності (*"Чоловік-комп'ютер. Українець Андрій Слюсарчук встановив світовий рекорд, запам'ятавши 30 мільйонів чисел після коми числа ПІ!"* ("Волинь-нова", 26.06. 2009 р.); наближення читача до зображуваного середовища (*"Coral-castle – вельми дивна споруда: величезні ліжка, крісла-гойдалки, персонажі з дитячих казок"* ("Луцький замок", 24.09. 2009 р.); *"Будь-яке пікантне становище коли-небудь закінчується, і впевнена – хоч синоптики категорично не обіцяють, з дощу народиться Indian summer – бабине літо, що ненавмисно запропастилось десь"* ("День", 26.09. 2008 р.); створення позитивного чи негативного тону з іронічним відтінком (*"Бебі-бум у Верховній Раді"* ("Волинь-нова", 09.02. 2008 р.); *"Тобто, з одного боку цілком європейського стилю банки, бари, лисніючі іномарки, вся оця "євроремонтність"* ("День", 26.09. 2008 р.).

Помічено, що складні слова активно використовуються у заголовках статей мас-медіа ХХІ ст. Журналісти прагнуть через яскраву та виразну форму, значеннєву наповненість багатокomпонентних одиниць зацікавити, заінтригувати читача, захопити його увагу. Відповідно структурно-складні лексеми, реалізуючи деякою мірою принцип мовної економії, виконують і номінативну, й інформативну, й емоційно-експресивну функції. Порівняймо: *"Вантажівку-вбивцю зупинила сосна"* ("Віче", 18.12. 2008 р.); *"Попався дипломат-контрабандист"* ("Вісник+К", 17.09. 2009 р.); *"Бджоли-наркомани"* ("Луцький замок", 15.01. 2009 р.); *"Зорепад нагород"* ("Волинська газета", 01.10. 2009 р.); *"Красномовство Кварцяного оцінили на 600 доларів"* ("Волинь-нова", 31.05. 2008 р.); *"Злодій-спринтер"* ("День", 04.11. 2008 р.).

Особливої уваги заслуговують виявлені в газетних матеріалах авторські неолексеми. На переконання А. П. Коваль, "стилістичний ефект від неологізму посилюється свіжістю його внутрішньої форми (незвичність способу поєднання частин підкреслює образність). За допомогою двокореневих слів викликаються потрібні авторові образно-естетичні асоціації" [1: 64].

Емоційною яскравістю, ідейною наснаженістю та глибиною вирізняються серед газетного контексту мікрообрази, побудовані на зразок уже відомої словотвірної моделі: *голодомор –*

горілкомор ("Україна молода", 31.10. 2008 р.), *правосуддя – кривосуддя* ("Україна молода", 01. 11. 2008 р.), *меломан – саломан* ("Волинь-нова", 21.10. 2009 р.), *свиноферма – арт-ферма* ("Експрес", 16.10. 2008 р.), *тореадор – голеодор* ("Волинь-нова", 21.10. 2008 р.). Наприклад, за зразком слова *гамбургер* журналіст, розповідаючи про фестиваль сала у м. Луцьку, творить своє – *салбургер* ("Волинь-нова", 21.10. 2008 р.). Воно цікаве й незвичне за звучанням, оскільки містить основи української лексеми та запозиченої з англійської мови. У результаті маємо "модний" вираз із яскравим національним забарвленням.

Дериват *полковник-стукач* ("Волинь-нова", 23.10. 2008 р.) – це характеристика людини за її внутрішньою природою, вчинками та діями. Експресивності й емоційності слову-образу надає жаргонізм *стукач* – "донощик, виказувач" [11: 1407]. Завдяки такому поєднанню в одній структурі з новим цілісним значенням двох різних за сферою вживання лексем (*полковник* і *стукач*) автор створив іронічний, до певної міри викривальний образ політика Володимира Литвина.

У ЗМІ натрапляємо ще на кілька юкстапозитив-іменників, котрі містять протилежні за сферою функціонування слова-компоненти: "*чернець-крадій*" ("Експрес", 07.02. 2008 р.); *диякон-кондуктор*, *священик-сажотрус* ("Волинь-нова", 31.01. 2008 р.). У наведених неологізмах одночасно відбувається протиставлення та підкреслюється діалектичне співіснування цих видів діяльності.

Іноді майстри пера послуговуються номінаціями власне ім'я плюс апелютив-прикладка. У неолексемі "*Льоша-мерседес*" другий компонент указує на предмет. Водночас у цьому контексті *мерседес* – не марка автомобіля, а узагальнена назва того, чим займалася особа: придбанням дорогих машин за державні кошти. Завершеності у побудові негативно-оцінного образу надає вживаний розмовний (причому російський) варіант імені *Олексій – Льоша*, що відзначається стилістично зниженою забарвленістю. Семантичне та експресивно-емоційне підкреслення цієї парної номінації здійснюється через заголовок: "*Льоша-мерседес стане послом?*" ("Волинь-нова", 08.07. 2008 р.).

"*Шенгени-бізнесмени*" – назва осіб, що займаються виготовленням шенгенських віз на умовах посередництва. Новотвір вживається тільки в заголовку статті, створюючи узагальнений негативний образ. Дії таких людей журналіст цілком правдиво засуджує та розвінчує вже з першого речення: "*Шенгени-бізнесмени*". *Ціни на шенгенські візи через посередників коливаються від 300 до 1250 євро*" ("Високий замок", 17.09. 2009 р.). Легкості звучанню та милозвучності, незначної естетичності складному слову надають однакові, "зримовані" кінцеві звуки обох компонентів.

Експресивно-стилістичні функції індивідуально-авторських утворень, як спостеріг В. А. Чабаненко, найповніше виявляються в контексті, в конкретній мовленнєвій ситуації, а поза ними стилістичні барви цих лексем бліднуть [12: 111].

Отож, складні слова стали особливою ознакою газетно-публіцистичного стилю ХХІ ст. Такі деривати за рахунок поєднання у них різних основ та коренів, цілих та скорочених слів дозволяють виражати найрізноманітніші суб'єктивно-експресивні відтінки думки та виконувати будь-які функції: від номінативно-інформаційної до естетичної, експресивної, емоційної, оцінної, характеризуючої, увіражнюючої, творення образів і мікрообразів, ліричності й іронічності.

Потенціал, що закладений у структурно-складних лексемах, та різноманітність стилю друкованих ЗМІ сприяє подальшому вивченню цих одиниць: структурні особливості складних слів у сучасних газетах; складні неологізми, okazіоналізми, запозичення у пресі; виражальні можливості складних лексем тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1987. – 352 с.
2. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові : [монографія] / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.
3. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко. – К. : Видав. дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
4. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21.
5. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові : структура, семантика, концепція "золотої" пропорції : [монографія] / Л. Є. Азарова. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. – 222 с.
6. Ковальов В. П. Словотвір художніх неологізмів / В. П. Ковальов // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 6. – С. 25–28.
7. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття : автореферат дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Л. В. Струганець. – К., 2002. – 36 с.
8. Сучасна українська літературна мова : Стилістика / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – Кн. 5. – 588 с.
9. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / [М. М. Пилинський, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець, Г. М. Колесник та ін.]. – К. : Наукова думка, 1990. – 216 с.

10. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
11. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. В. Т. Бусел]. – К.– Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.
12. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища школа, 1984. – 168 с.
13. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконтіт, 2000. – Т. 1. – 912 с.

Матеріал надійшов до редакції 08.10. 2010 р.

Мысливая-Бунько И. Я. Сложные слова в языке печатных масс-медиа XXI века.

В статье анализируются различные структурные типы сложных слов – композиты, юктапозиты, аббревиатуры, определяются функции общеупотребительных, разговорных, заимствованных, индивидуально-авторских сложных лексем в языке газет. Выявлены стилистические возможности сложных дериватов в логико-информационной и стандартно-рациональной речи современных печатных масс-медиа – экспрессивность, эмоциональность, выразительность, оценочность, создание образов, характеристика, лиричность, ироничность.

Myslyva-Bun'ko I. Ya. Compound Words in the Printed Mass-Media Language of the XXI century.

The article examines various structural types of compound words - composites, juxtapositions, abbreviations; defines functions of common, colloquial, loan, personal author's complex lexemes in the language of newspapers. Stylistic features of complex derivatives in the logical informative and standard rational speech of modern printed mass-media such as expressivity, emotionality, evaluation, creation of images, characterization, lyricism and irony are discovered.